

ÖRÖKSÉG

SZEKÉR ENDRE

ILLYÉS GYULA ÉS EURÓPA

Illyés Gyula a modern magyar irodalom kiemelkedően nagy alkotó-egyénisége, aki szinte minden műfajban jelentőset alkotott. E műfaji sokszínűség mellett talán az egyik legjellemzőbb vonása művészetének, hogy ezer hajszálygyökérrel kötődik nemzetéhez, a magyarsághoz, a magyar múlthoz; másfelől pedig kiemelkedik a nemzeti irodalom olykor szűknek tűnő sövényfala mögül, együtt lélegzik a nagyvilággal, Európával. Ez a kettősség nem alkalmoszerű: régen is és most is, versben vagy prózában, esszében és természetesen műfordításban is együtt jelentkezik a szűkebb hazához való kötődés és a tágasabb horizont, vagy ahogy ő írja műfordításkötetének címéül: a »nyitott ajtó« lehetősége.

Egyik legjellemzőbb és legszebb versének az *Amikor az Óceán partjára jutottam* címűt érzem. Benne van az igazi Illyés, az, aki egyszerre van otthon Rácegrespusztán és Párizsban. De sokkal többet fejez ki ez a vers! A költő idegenben van, eljut az Óceánig. Éjjel van, feljönnek a csillagok, s egyszerre »otthonos« lesz neki minden. A tenger felől feljön a Göncöl, s ezért ismerős lesz számára most már a csillagos ég: »s lett Franciaország oly kicsi tőle, / szinte enyém lett: / már nem szorított.« A távoli táj az otthoni, gyermekkori emlék igazságában formálódik, alakul át. Ahogy otthon a kút felől jött a Hold, »társává törpítve a földet«, úgy jelenik meg most is. »Mint apám mellett, ha a bakra fölvettem, / ültem, dudoltam.« Illyés számára nem a franciaországi útiélmény a fontos. Neki fontosabb az otthoni, a régi. A *Franciaországi változások* című útijegyzetében írja: »Tudom, hogy az élmények pontosan olyanok, mint a madarak: minél határozottabban — minél egyenesebben — közeledsz feléjük, annál bizonyosabban elröppennek a felhőbe vagy a szomszéd jegenye csúcsára. Akkor járulnak hozzád, ha mozdulatlanul, behunyt szemmel fekszel, mintegy halottnak tettetve magad. Arra kell gondolnunk, hogy az igazi élmények

tán nem is élő embernek valók.« Alapvetően igaz Illyés megfigyelése. Nem lehet »keresni« és »megtalálni« az útiélményt. Az igazi élményt. Az véletlenül lep meg bennünket. Illyés így járt. Az Óceán partjára jutva, a hazaihoz hasonló, ismerős csillagos ég alatt érezte jól magát. S ezek után jut el a vers legfontosabb gondolatáig:

*Milyen kicsi is az a nagy Mindenség!
Milyen óriás dolog: benne élek!
Mienk a világ! — szívem ilyet érzett,
érez ma is még.*

Párizs Illyés második otthona. Fiatalon kerül ki a »világ fővárosába«, jár a Sorbonne-ra, közel kerül a munkásmozgalomhoz, eljut Cocteau-hoz és Tzarához, tőlük kap ösztönzést a merészebb képalakításra, versírásra. »A jó vers tartozéka az, hogy minden sorában meglepetés legyen.« (Nem véletlenül adta az Illyés Gyulával való interjú címéül ezt — »A világoosság szürrealistája« — Hornyik Miklós.) A *Hunok Párisban* című regényében, párizsi emlékeit feldolgozó könyvében nemcsak önmagáról ad képet, hanem korrajzot is ad. Ott vagyunk Illyéssel a Sorbonne Petőfi-ünnepségén. Ott tapasztaljuk, Illyéssel együtt, hogy mennyire nyugtalankodott Európa a húszas években a »keleti nagy példa« miatt. Találkozunk párizsi munkanélküliekkel, szervezett munkásokkal. Amikor egyik munkásösszejeövetelen Illyés számolt be a világpolitikai helyzetről, így vallott: »Úgy éreztem, máris van céloom, rendeltetésem.« Új műfaji kísérlet a *Hunok Párisban*. Ön-életrajzi elemekkel átszőtt mű, regényszerű feldolgozásban, mely mint az emlékiratok: korpéppé szélesülnek. Nincs főhőse. Maga az író is csak mint »riporter« vagy mint megfigyelő van jelen sok esetben, s inkább a bemutatott alakok válnak élőbbé. Illyés felkereste akkor Párizsban a modern költészet mestereit, például Tzarát; ott hallotta Anatole France halálhírét; ott van egy folyóirat indulásának izgalmas perceinél Bretonnál Eluard-ral együtt. Egy érdekes megfigyelése Jules Renard-tól ered: Párizs legismertebb helyein, mulatóiban, az utcákon legtöbbször idegenekkel találkozhat, míg a párizsiak visszahúzódnak, s általában igen tartózkodóak az idegenekkel szemben. S követhetjük e könyvben a fiatal Illyés lépteit: hogyan kerül a párizsi magyarokhoz; miként dolgozik együtt a Szajna partján a zsákoló munkásokkal; hogyan fordítja, tanulmányozza a régi francia irodalmat, így például Ruteboeuföt. Vall az idegenben levők megrohanó honvágy érzéséről: ahogy egy-egy levél vagy csomag érkezése után felmerül benne is a hazai táj, vagy egy báli meghívó miként idézi fel benne az otthoni viharos jegenyesor képét. Majd a befejező részben a havas Párizst bemutatva újra rendezi emlékeit: »De minden eseményt egyforma távolságban vélttem látni, s ettől valahogy az egész esztendő karika alakú lett. Megálltam jártomban. Olyan volt, mintha egy cirkusz porondján álltam volna...« A *Hunok Párisban* újrakiadásakor utószót illesztett művéhez Illyés, melyben hősei sorsát követi tovább. Azóta mi történt? Aragon a francia nemzeti felkelés Tirtusza lett, Eluard belépett a pártba, Coc-

teau az egyházba, Montherlant az akadémiába... S rég-volt, párizsi szerelme, Anna azóta járt Ilyéséknél Tihanyban, és nemrég hunyt el. Őrá így emlékezik *A boulevard Bourdon-on* című versében:

*Örökre szép, mi szép volt egykoron,
Anna,
ez dúdolom a boulevard Bourdon-on.
Köszönet érte,
hogy föl, magasba
nézve lépek ma is, semmit se téve,
a mindörökre sűrűsödő éjbe.*

A magyar múltat felidéző drámaíró, aki például a forradalmár parasztvész: Dózsa alakját örököltette meg; a magyar történelmet, sorsot Árpádtól napjainkig átélő lírikus: számos versében közvetve vagy közvetlenül reagál a nagyvilág eseményeire. Párizst idézi a *9. Rue Budé* című verse: itt lakott évekig egy padlásszobában. Itt küzdött, »mint Szent György a sárkánnyal« a fiatal Ilyés egy nagy hőskölte-mény megírásával. S a kis sziget, Szent Lajos szigete szinte bárkaként lebegett alattuk. Ők a jövődőt építették. És verset írtak. Majd évtizedekkel később újra feldolgozta a témát; címe: *Páris, szerelem*. Valószínűleg a tihanyi házból való kipillantás élménye indította a verset: »... a tó felett / a tenger-zöld ég / a légtornász-artista föcskék / gyakorló tere lett: ... « Egy különös jeladást sugall e pillanat: »Páris, szerelem, ifjumunkás-mozgalom.« Néhányszor egy-egy külföldi utazás ihleti versre: olykor alig lép túl az útijegyzeten, máskor pedig egyik legnagyobb gondolati versének írására ad ösztönzést. Bulgáriában jár, Plovdivban megnézi a Lamartine-házat, Gabrovóban a munka ihleti versre, Tirnovo csodálatos környezete szinte Krúdy Gyulát képzelgeti oda... *Erdélyben* című verse a »bércel büszke föld«-et, a hatalmas hegyeket, a száncsengést, az ifjúság szépségét idézi. Ilyés költői életművének egyik legjelentősebb alkotását egy »útiélmény« váltotta ki. Ez a vers *A reformáció genti emlékműve előtt* című. Vívódik Kálvin, Cromwell, Bocskai igazán, kik »ott álltak, nem tehetve másképp«. Harcoltak, feláldozva mindent. Mert nincs megalkuvás. Megérte? Mi lett Európával? Pusztulás, törökűlés. »Balekok« voltak? Kár volt a küzdelmük? Megbuktak?! Nem. »Övék az érdem, kiket sem a máglya / nem riaszthatott vissza, sem a gálya — / sem harcaik bukása, ... « Igen. Ők látták, hogy nincs visszafelé út. S ezért tenniük kellett.

Az esszéíró Ilyés nemcsak a magyar írók, például Fazekas Mihály vagy Kosztolányi Dezső írói arcképét rajzolja meg, hanem — ahogy kötetcíme is jelzi — »ingyen lakomára« hívja olvasóit távolabbi irodalmi tájakra. A francia írók állnak talán a legközelebb hozzá. Ő szerkesztette *A francia irodalom kincsesházát*, nagy részét ő fordította, kis írói portrékat rajzolt. Ilyés megkóstolta a francia szavakat: ízük és zamatjuk van, és csiszoltságuk, fényük, hitelük. »Sőt szinte már csak jelek és képletek, mint a matematika ábrái.« Tanulmányt ír Ra-

cine-ról, közel érzi magát a népi Molière-hez, Baudelaire példáját többször idézte: »Egyénisége csupa ellentét, költészete csupa rend és fény.« De talán Eluard-t szereti legjobban. »Eluard olyanféleképpen szólalt meg, mint a mesebeli gyermek, aki rámondta a királyra, hogy meztelen. Egy agyoncifrázott költészetbe vitte vissza a keresetlenséget.« S épp ebben rokonok. Tzaráról felejthetetlen esszét írt: meglátogatja a költőt nem sokkal halála előtt. A találkozás élménye igazán megrendítő. A később leírt temetés is. Majd egy Tzara-vers tiszta költömbjéről vall. S így folytatja: »De bizonyosan érzem, hogy az idő nagyítója megmutatja majd bennük azt a rendet, amellyel korunkra ütöttek.« Aztán érdekes bevezetőt ír Ilyés az úgynevezett »személytelen« lírát reprezentáló Follain-kötet elé. »Személyietlenség nem emberietlenség« — jegyzi meg. Máskor a szürrealizmus mesterét, Bretont mutatja be. Vagy: André Frenaud-t, a »dialektikus« francia költőt. De talán mindennél jellemzőbb Ilyés Gyulára a *Hajszályökerek* című eszékötetének címadó írása. A költő Franciaországban, Provence tetején, Regusse-ben járva a hajdani konstantinápolyi rabszolgapiacról 1526 után idekerült magyarokkal találkozott. A régi anyakönyveket vizsgálja. A mai Fouque család neve Fokos volt, a Sappe a Pappból származik. S elgondolkodik a magyarság sorsán. S a világen. »Minél tökéletesebb az együttélés, annál tökéletesebb az egyén. Az ember ettől a közös élettől lett egyáltalán ember. Jövője is ettől függ. Egyre végzetesebben. Egyre végzetszerűbben. Attól függően, hogy milyen lábön áll a társaival. A világgal. Hovatovább ez minden tettünk és lehetőségünk talaja. Ez minden reménységünk.«

Ilyés, a költő, az ember több tekintetben igen közel áll a nagyvilághoz. Megszólaltatja magyar nyelven a világlíra nagy alkotóit Catuiliustól Ruteboeufig és Paszternakig. De szívközelben a franciák vannak: az Edgar Poe sírjáról valló Mallarmé, a sejtelmes vers-zenét felfedező Verlaine, a kölyök-Shakespeare Rimbaud, az olykor naiv túlegyszerű Francis Jammes, a Mirabeau-híd alatt elfutó Szajnat idéző Apollinaire, a rejtélyes szómagiát megszólaltató Reverdy, az örök fiatal játékos Cocteau néhány verse található remek fordításban Ilyés műfordításkötetében. Egyik legkedvesebb Ilyés-műfordítás számomra Eluard verse, a *Jó igazság*. »Szelíd a törvényed ember / Vízet fénné változtatni / Valósággá ami álom / Testvérré az ellenséget.«

Közel van Ilyés tihanyi otthona Párizshoz. Felkeresik költőbarátai a világ messzi tájairól. Rousselot Ilyésnek és feleségének, Flórának ajánlotta a *Mi vagyok én itt?* című versét: »Lehunyor a szemem s magamra találok. Elég, ha vagyunk, / s már mindenütt az emberrel van találkozónk.« Találkozik költőtársaival. Ő volt a budapesti nemzetközi költőtalálkozó házigazdája. S egyik előadója. Azt fejtegette, hogy bár a modern költészet alapja a kétségbeesés, de fölébe tudunk kerékedni költészettel, mosollyal, reménnyel.

... »azt próbálom létre idézni, / azt a lényt, aki még csak agyag / bennetek s halvány akarat; / akire vágytok, / amikor sürgetve mondjátok: költő, előzd meg korodat!« (Ilyés: *A költő feletl*)